

UOT 343.9

Nail ABBASOV,

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin
Ballistik və trasoloji ekspertizalar şöbəsinin rəisi,
n_abbasov_81@yahoo.com

MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASI NÖVLƏRİNİN NƏZƏRİ TƏSNİFATININ İNKİŞAFI TENDENSİYASI

Açar sözlər: hüquq islahatları, məhkəmə ekspertizası, məhkəmə ekspertizasının nəzəriyyəsi, proqnozlaşdırma, məhkəmə ekspertizalarının müxtəlif növləri.

Keywords: legal reforms, forensic expertise, theory of forensic expertise, forecasting, types of forensic examinations.

Ключевые слова: правовые реформы, судебная экспертиза, теория судебной экспертизы, прогнозирование, виды судебных экспертиз.

Məhkəmə ekspertizasında biliklərin inteqrasiyası – məhkəmə ekspertizasının ümumi nəzəriyyəsi və praktikası qarşısında duran və kompleks xarakter daşıyan vəzifələrin həlli zəruriliyi ilə şərtlənən təbii prosesdir. Bu konseptual müddəalar R.S.Belkin, A.Y.Butrin, Y.L.Dubyaqin, Y.Q.Koruxov, N.P.Maylis, E.R.Rossinskaya, T.V.Tolstuxina, L.Q.Edcubov, A.R.Şlyaxov, A.İ.Vinberq, S.F.Bıçkova, Y.Q.Koruxov, N.P.Malaxovskaya və digər alimlərin əsərlərində əks olunmuşdur.

Digər elmi biliklərdən məhkəmə ekspertizasına inteqrasiyasının formaları və istiqamətləri problemi kriminalistik ədəbiyyatda kifayət qədər ətraflı açılmışdır.

Elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi, təbiət və texniki elmlərin nail olduğu ən yeni biliklərinin məhkəmə ekspertizası nəzəriyyəsi və təcrübəsinə inteqrasiyası nəticəsində məhkəmə ekspertizalarının müxtəlif növlərinin və cinslərinin yaranması, bu ekspertizaların icraatı gedişində yeni metodların tətbiqi imkanları yaranmış və xeyli genişlənməmişdir [11, s. 18-19].

Məhkəmə ekspertizasına elmi biliklərin inteqrasiyası təkcə yeni tədqiqat metodlarının yaranmasına deyil, həm də məhkəmə ekspertizalarının növlərinin və cinslərinin təsnifatına da təsir edir.

Məhkəmə ekspertizasında inteqrasiya prosesinin inkişafını onun təsnifatı timsalında izləmək mümkündür.

L.E.Arotsker tərəfindən 1966-cı ildə işlənib hazırlanmış ilk elmi təsnifatlardan birində məhkəmə ekspertizasının aşağıdakı sinif və cinslərindən ibarət olduğu göstərilmişdir:

1.Sənədlərin kriminalistik tədqiqatı: xəttin kriminalistik ekspertizası (xətsünəslıq ekspertizası); sənədlərin texniki-kriminalistik ekspertizası.

2.Trasoloji ekspertiza: homeoskopik trasoloji ekspertiza; heyvan izlərinin kriminalistik ekspertizası; nəqliyyat-trasoloji ekspertizası (nəqliyyat izlərinin kriminalistik ekspertizası); hissələrinə görə təmin eyniləşdirilməsi məqsədilə trasoloji ekspertiza.

3.Silah və döyüş sursatlarının kriminalistik ekspertizası.

4.Zahiri əlamətlərə görə şəxsiyyətin kriminalistik təyini [1, s. 53-54].

Təbiət-texniki elmlərin inkişafı və onların ən müasir nailiyyətlərinin məhkəmə ekspertizasına inteqrasiyası məhkəmə-ekspertizası fəaliyyəti sahəsində yeni tədqiqat metodlarının yaranmasına, yeni vəzifələrin qarşıya qoyulmasına və onların həllinin yeni instrumental vasitələrinin yaranmasına gətirmişdir. Nəticədə həyata keçirilməsi mümkün olan ekspert tədqiqatlarının dairəsi əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmişdir ki, bunu da 1997-ci ildə Y.Q.Koruxov tərəfindən işlənib hazırlanmış məhkəmə ekspertizalarının təsnifatında əks olunmuşdur. Müəllif tə-

rəfindən məhkəmə ekspertizasının aşağıdakı cinslər və növlər üzrə bölgüsü verilmişdir [6, s.160-200].

Qeyd olunan təsnifatları müqayisə etsək görürük ki, 31 il ərzində müəllifşünaslıq, videofonoskopik, fototexniki, partlayış-texniki, material, maddə və məmulatların kriminalistik ekspertizası; məhkəmə-psixoloji; mühəndis-texniki; əmtəəşünaslıq, kompüter-texniki, məhkəmə-iqtisad, məhkəmə-bioloji, məhkəmə-zooloji, məhkəmə-ekoloji, məhkəmə-in-cəsənətşünaslıq və s. kimi 20-dən artıq yeni məhkəmə ekspertiza növləri yaranmışdır.

Bu təsnifatların müqayisəsi əyani şəkildə elmi-texniki tərəqqinin məhkəmə ekspertizasına təsirini, həmçinin məhkəmə-istintaq təcrübəsinin tələbatları nəzərə alınmaqla məhkəmə ekspertizasına müxtəlif xarakterli elmi biliklərin inteqrasiyasını göstərir ki, bu da yeni növ məhkəmə ekspertizalarının meydana gəlməsi və məhkəmə ekspertizası ümumi nəzəriyyəsinin sonrakı inkişafı üçün əsas rol oynayır. Heç şübhə yoxdur ki, məhkəmə ekspertizasının belə nəticələrə çatması onun metodoloji əsaslarının işlənilib hazırlanması və qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli üçün təbiət və texniki elmləri tərəfindən işlənilib hazırlanmış ən mükəmməl metodların tətbiqi kömək etmişdir.

Təbiət və texniki elmlər sahəsindəki biliklərin inteqrasiyası ilə yanaşı, məhkəmə ekspertizasına ictimai elmlərs ahəsindən biliklərin inteqrasiyası meylidə izlənilir. Bunun əyani nümunəsi qismində məhkəmə ekspertizası icraatında fəlsəfə, məntiq, lingvistik və s. sahələrdə biliklərdən istifadə edilməsi göstərilə bilər.

S.F. Bıçkova hesab edir ki, «məhkəmə ekspertizasında biliklərin inteqrasiyası, onun informasiya bazası olan elmlərin daxili qarşılıqlı təsirini, qarşılıqlı nüfuzunu nəzərdə tutur və bu sahənin təşəkküləməntiqindən irəli gəlir» [3, s. 91].

Bu nöqtəyi-nəzərlə tam razılaşımaq olar ki, inteqrasiya prosesləri ilə bağlı yeni ekspert vəzifələri (məsələləri) yaranır.

Biliklərin inteqrasiyasını bu aspektdə iqtisad ekspertizalarının aidıyatında nəzərdən keçirsək görürük ki, mühasibat uçotunun aparılması üçün yeni informasiya texnologiyaları, o cümlədən xüsusi sistemlərdən və məlumatlar bazasından geniş istifadə edilməsi ilə bağlı mühasibat ekspertizasının obyektləri qismində təkcə kağız deyil, o cümlədən

elektron sənədlər də çıxış etməyə başlamışdır. E.R. Rossinskayanın əsərində də mühasibat ekspertizasında kompüter-texniki vasitələrindən geniş istifadə edildiyi göstərilmişdir: «kompüterlərin köməyi ilə mühasibat ekspertizasının aparılması zamanı gizli kompüter informasiyasının üzə çıxarılması məqsədilə kompleks mühasibat və kompüter-texniki ekspertiza təyin edilə bilər» [9, s. 202; 11 s. 35].

Qeyd olunan hallarda faktiki məlumatların müəyyən olunması riyaziyyat, informatika və hesablama texnikası sahəsində xüsusi biliklər əsasında, həmçinin kompüter proqramlarından istifadə etməklə bank uçotunun, sənəd dövriyyəsinin aparılması, mühasibat uçotu və hesabatının təşkili üzrə mütəxəssislərin köməyi ilə mümkündür.

Bir sözlə, iqtisad ekspertizalarının aparılması zamanı hüquqi (mülki hüquq, maliyyə hüququ, kredit hüququ, vergi hüququ, sahibkarlıq hüququ, korporativ hüquq, kriminalistika), iqtisadiyyat, mühasibat uçotu, riyaziyyat, informatika, elektronika, hesablama texnikası, kimya, tibb, biologiya, zoologiya, botanika və sair kimi biliklərin inteqrasiyası baş verir.

Beləliklə, iqtisad ekspertizasının yeni növünün – kompüter-mühasibat proqramlarının iqtisad ekspertizasının yaranması – müstəsna olaraq, son illərdə müşahidə olunan elmi biliklərin inteqrasiya prosesləri ilə şərtlənir.

Məhkəmə ekspertizası nəzəriyyə və təcrübəsi göstərir ki, ekspertiza icraatı zamanı biliklər sistemi kimi bütöv elmlər inteqrə olunmur, ekspertlər yalnız müxtəlif elmlərdən götürülmüş ayrı-ayrı biliklərdən, metodlardan istifadə edirlər. Məsələn, ballistik, xəşünaslıq, videofonoskopik, fototexniki ekspertizaların icraatı zamanı tam şəkildə molekulyar fizika və kimya sahəsində biliklərdən istifadə olunmur, hərçənd ki, kimyəvi metodlar, rentgenoskopik, rentgenoqrafik və digər metodlar tətbiq olunur. Məsələn, bir çox ekspert tədqiqatlarında riyaziyyatdan istifadə olunur, lakin bir elm kimi riyaziyyatdan tam şəkildə istifadə olunmur. Belə ki, ekspertlər tərəfindən inteqral hesablamalar, sonsuz kiçik kəmiyyətlər və digərləri tətbiq olunmur. Məhkəmə ekspertizasına bu və ya digər riyazi metodun tətbiqi, konkret riyazi aparatdan istifadə ekspert təcrübəsinin tələbatlarından irəli gəlir. Ona görə də hesab edirik ki, «biliklərin inteqrasiyası» anlayışından istifadə etmək daha məqsəduyğun və düzgündür.

Elmi ədəbiyyatda məhkəmə ekspertizasında biliklərin inteqrasiyasının tədqiqat predmeti, obyekt və subyekt, həmçinin tədqiqatın metodları və vasitələri üzrə inteqrasiyası kimi aspektləri qeyd edilir.

Fikrimizcə, məhkəmə ekspertizasında biliklərin inteqrasiyasının əsas istiqaməti tədqiqat predmeti üzrə inteqrasiyadır.

Bir elm kimi məhkəmə ekspertizasında predmetə görə biliklərin inteqrasiyası idrak predmetinin dərin və hərtərəfli öyrənilməsinə, məhkəmə ekspertizasının sistemləşdirilməsi və strukturlaşdırılması üçün əsas verir.

Belə inteqrasiya prosesində müxtəlif keyfiyyətli obyektlərin ayrı-ayrı tərəflərinin təsviri müəyyən vahid, unifisiləşmiş dilin köməyi ilə həyata keçirilir ki, bu da birincisi, elmdə tətbiq olunan terminlərin müxtəlifliyinin azalmasına və elmin anlayış-terminoloji aparatının mürəkkəbliyinin minimallaşdırılmasına gətirib çıxarır. Məsələn, material, maddə və məmulatların kriminalistik ekspertizası kimi ümumqəbul edilmiş ad birmənalı şəkildə hamı üçün bərk maddə və materialların morfoloji (xarici quruluş əlamətlərinin) tədqiqatının aparılması, maddə və materialların kriminalistik strukturunun öyrənilməsi, onların xassələrinin üzə çıxarılması və bu xassələrin müəyyən şəraitlərdə (məsələn, maddənin öz-özünə alışıması, müəyyən məhlulda və müəyyən temperaturda həllolma) təzahürü kimi məsələlərin həlli üçün maddə və materialların kriminalistik ekspertizasının keçirilməsi zərurətini göstərir [11, s. 58].

İkincisi, belə sahələrarası dili müxtəlif bilik sahələrinin nümayəndələri üçün ümumi olmaqla, tədqiqatın və onun nəticələrinin tərtibi və qiymətləndirilməsi prosesində alimlərin əməkdaşlığını əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır.

Məsələn, kriminalistik diaqnostikanın yarandığı və onun spesifik ekspert-kriminalistik vəzifələrin həlli metodu kimi nəzərdən keçirildiyi 20-25 il ərzində alimlər bu növ ekspertizaların nəzəriyyəsinə işləyib hazırlamağa cəhd etmiş [5], terminologiyani təkmilləşdirmişlər. Nəticə kimi məhkəmə ekspertizasında inteqrasiya terminologiyası yaranmışdır. Belə ki, mexanoskopiya «diaqnostika» termini, həmçinin «texniki diaqnostika», «nəqliyyat diaqnostikası», «şəxsiyyətin diaqnostikası» [12, s. 29-30] və digər söz birləşmələri işlədilməyə başlamışdır.

Biliklərin inteqrasiyası anlayış aparatını transformasiya etməyə və ondan istifadə etməyə imkan verir. Məsələn, mexaniki təbiətli obyektlərin (qıfıl, silah, nəqliyyat vasitələri və s.) tədqiqi zamanı ekspert-kriminalistlər standartlarla tənzimlənən anlayış və terminlərdən istifadə etməlidir. Fikrimizcə, ekspertlər tərəfindən maddi sübutların – mexanizmlərin kriminalistik tədqiqi zamanı texniki diaqnostika və mexanikanın anlayışlarından, terminlərindən istifadə edilməsi, bu elmlərin tədqiqat metodlarını məhkəmə ekspertizasına gətirilməsi məcmu halda ekspert rəylərinin sübutedici əhəmiyyətinin yüksəldilməsinə, kriminalistik ekspertizanın obyektivləşməsinə kömək edəcəkdir.

Eyni zamanda təbii ki, mexanikanın, riyaziyyatın və digər elmlərin anlayış və terminlərindən istifadə edilməsi ilə məhkəmə ekspertizasının dili də dəyişikliklərə uğrayır və baş verən inteqrasiya proseslər nəticəsində unifisirləşir.

Tədqiqat obyektinə üzrə inteqrasiya biliklər müəyyən dərəcədə abstraktlaşmaya, lakin başlıca olaraq ümumiləşdirməyə əsaslanır. Məsələn, belə inteqrasiya meyillər torpaqşünaslıq, ballistik və digər ekspertizaların aparılmasında müşahidə edilir.

Məhkəmə ekspertizasının obyektinə üzrə elmi biliklərin inteqrasiyası təbiət, texnika və ictimai elmlərdə yeni biliyin yaranmasının qanunauyğun davamı olmuşdur.

Obyekt üzrə inteqrasiya kifayət qədər genişliyi və differensiallaşması müəyyən predmet sahəsində tədqiqatların dil, informasiya və metodoloji vahidliyini təmin edərək, obyektin müxtəlif aspektlərini və tərəflərini tədqiq edən bir sıra xüsusi fənlərin vahid tamda (sistemdə) birləşməsinə kömək edə bilər. Məsələn, sənəd kimi obyektinə kompleks şəkildə xətdən, linqvist, trasoloq, kimyaçı tədqiq edə bilər. Mərmə kimi obyektinə ballistik izyaranma prosesinin öyrənilməsi nöqtəyi-nəzərindən, kimyaçı isə onun kimyəvi xassələrinin müəyyən edilməsi məqsədilə tədqiq edir. Məsələn, nəqliyyat vasitəsi olduqca mürəkkəb obyektidir. Tədqiqat predmetindən asılı olmayaraq nəqliyyat vasitəsinin ekspert tədqiqatına: 1) ekspert-trasoloq (toqquşma və ya aşma izlərinin tədqiqi üçün); 2) ekspert-kimyaçı (mikrofilmlərin, yanacaq-sürtkü materiallarının və s. tədqiqi üçün); 3) təbabət üzrə ekspert (qanın, saçın və s. tədqiqi üçün); 4) daktiloskop (əl-barmaq izlərinin və dərinin

digər eyniləşdirici izyaradıcı hissələrinin tədqiqi üçün); 5) ekspert-avtotexnik (avtomobilin texniki vəziyyətinin tədqiqi üçün) cəlb edilməlidir. Zərbə yüklənmələrin hesablanması üçün mühəndisin (və ya riyaziyyatçının) cəlb edilməsi də mümkündür.

Məhkəmə ekspertizalarının yeni cinslərinin və növlərinin inkişafı çox zaman müxtəlif mütəxəssislərin iştirakı ilə böyük kompleks tədqiqatların aparılmasını tələb edir. Məsələn, video və səs yazılarının məhkəmə ekspertizası çərçivəsində ayrıca növ kimi məhkəmə psixolinqvistik ekspertizasının təşəkkülü üçün psixoloqların, linqvistlərin və səs siqnallarının emalı sahəsində ixtisaslaşan mühəndislər kimi mütəxəssislərin tədqiqatlarının koordinasiyası zəruridir [13, s. 8].

Şəxsin xassələrinin məhkəmə-xətsünaslıq diaqnostikasının sonrakı inkişafı üçün fizioloqların, psixiatrların, psixoloqların və xətsünasların birgə səyi tələb olunur. Xəttin əlamətləri ilə şəxsiyyətin xüsusiyyətləri arasında qarşılıqlı asılılığın təyini probleminin həlli üçün təbiət profilli (fiziologiya, anatomiya, biomexanika və s.) elmlərin, psixologiyanın, pedaqogikanın və filologiyanın son nailiyyətlərinin inteqrasiyası və aktiv yaradıcı şəkildə emalı əsasında elmi-tədqiqat işlərinin aparılması tələb olunur.

Tədqiqat subyektinə görə inteqrasiya zamanı məhkəmə ekspertinin aparıcı rolu daha da yüksəlir. Belə ki, ekspert, özündə müxtəlif tədqiqat obyektləri, metodları və vasitələri üzrə bilikləri akkumulə edərək bir obyektə münasibətdə eyni zamanda bir ekspertiza çərçivəsində bir neçə tədqiqatları və ya bir neçə ekspertizaları apara bilər. Məsələn, ekspert-daktiloskop ənənəvi daktiloskopik ekspertizanı keçirməklə yanaşı, digər mütəxəssisləri cəlb etmədən izlərin kimyəvi tədqiqatını apara bilər, həmçinin riyazi metodların köməyi ilə izin ölçülərini və digər kəmiyyət parametrlərini hesablaya bilər. Uyğun hazırlıq keçmiş ekspert-ballist silahın tədqiqi ixtisası və döyüş sursatı və atəş izlərinin tədqiqi ixtisası üzrə bilikləri inteqrə edə bilər.

D.P.Potaşnik müəllifşünaslıq ekspertizasında inteqrasiya metodları qismində xüsusi olaraq qeyd edir: 1) dil elementlərinin və strukturunun müəyyən edilməsi ilə bağlı linqvistik, o cümlədən linqvistik; 2) şəxsin nitq davranışına təsir edən psixi proseslərin xüsusiyyətləri nöqtəy-nəzərindən dil strukturunu analiz etməyə imkan verən psixolinqvistik;

3) dilin bu və ya digər sosial amillərlə əlaqəsini göstərən sosiollinqvistik; 4) müəllifin dil və intellektual vərdişlərini göstərən xassə və xüsusiyyətlərini müəyyən edən mətnin strukturunun və məntiqi elementlərinin analizinə istiqamətlənən məntiqi-psixoloji; 5) dil vərdişlərinin inkişaf dərəcəsinin fərqləndirilməsinin (ayrılmasının) kəmiyyət riyazi metodları, yazı nitqinin dil vərdişlərinin ümumi və xüsusi əlamətlərinin kompüterləşdirilmiş statistik analizi metodları [8, s. 283].

Məhkəmə ekspertizasında biliklərin inteqrasiyasından istifadə edilməsi ilə bağlı nöqtəy-nəzəri B.E.Qordon da müdafiə edir. O, yazır ki, tədqiqat obyektinə torpaq, yanacaq-sürtkü materialları, lak-boya örtükləri, lifli və digər materiallar, zəhərli maddələr, narkotiklər və s. olan məhkəmə analitik kimyası «ümumi analitik kimyaya məlum olmayan vəzifələrə malikdir və bəzi metodları işləyib hazırlayır və istifadə edir. Bu da materialların (maddələrin) ekspertizasının kriminalistik ekspertizalar sırasına daxil edilməsi əleyhinə çıxanların etirazını aradan qaldırır» [4, s. 17]. R.S.Belkin bu mövqeyi daha da inkişaf etdirir: «bu ekspertizaların metodları uyğun təbiət elmlərində işlənilib hazırlanır və ona görə də bu ekspertizalar kriminalistik hesab edilməlidir» [2, s. 70]. Müasir elm üçün inteqrativ meyil, fənlərarası əməkdaşlığa canatma və yeni biliklərin meydana gəlməsi daha xarakterikdir. Hazırda ixtisaslaşmanın dərinləşməsi ilə yanaşı, müxtəlif elmlərin, istər fundamental, istərsə də tətbiqi elmlərin inteqrasiya xarakter daşıyan elmi axtarış istiqamətlərində imkanlarının daha genişmiqyaslı birləşməsi baş verir.

Elmlərin inkişafı təkcə mövcud olan ekspertizaların icarəti zamanı biliklərin inteqrasiyasını deyil, həm də tamamilə yeni növ ekspertizaların yaranmasına gətirir ki, bu da əvvəllər əlçatan olmayan yeni obyektləri tədqiq etməyə imkan verir. Məsələn, məhkəmə fonoskopik, partlayış-texniki, mikrohisəciklərin ekspertizaları kimi məhkəmə ekspertiza növləri yaradılmış, məhkəmə-linqvistik və s. ekspertizalar isə yaranmaqdadır.

Məhkəmə ekspertizası icraatında istifadə edilən ən yeni tədqiqat metodları digər elmlərdən kriminalistik ekspertizaya mexaniki olaraq keçirilmir, onlar məhkəmə ekspertizasının məqsədlərinə və vəzifələrinə uyğun olaraq işlənilib hazırlanır, dəyişdirilir, təkmilləşdirilir və uyğunlaşdırılır [11, s.91].

Öz mənşəyinə görə bu metodlar mexaniki, tibbi, riyazi, fiziki, kimyəvi, biolojidir, lakin məhkəmə ekspertizasının vəzifələrinə onların uyğunlaşdırılması və dəyişdirilməsindən sonra onlar məhkəmə ekspertizasının metodları olaraq məhkəmə ekspertizasının elmi, texniki vasitələri, üsulları və metodlarının sırasına daxil olurlar.

Təbii ki, məhkəmə ekspertizasının inteqrasiya əlaqələri olan elmlərin siyahısı son, yekun deyildir və bu siyahı elmlərin inkişafı və məhkəmə ekspertizası qarşısında duran vəzifələrdən asılı olaraq dəyişəcəkdir. Eyni zamanda bu təsnifat hazırda informatika və riyaziyyat kimi elmlərin inteqrasiya proseslərində mühüm rol oynadığını açıq şəkildə göstərir.

İdrak səviyyəsində məhkəmə ekspertizası sahəsində biliklərin inteqrasiyasının əhəmiyyəti onun xüsusi elmi metodologiyasının formalaşmasının vasitə və mənbəyi keyfiyyətində çıxış etməsindən ibarətdir.

Praktiki fəaliyyətdə məhkəmə ekspertizası sahəsində biliklərin inteqrasiyasının əhəmiyyəti məhkəmə ekspertizasının yeni vasitələri və yeni metodlarının işlənilməsi və onların cinayətlərin açılması və istintaqı praktikasına tətbiqi üzrə məqsədli fəaliyyətlə, həmçinin yeni ekspert vəzifələrinin qoyulması və onların həllinin metod və vasitələrinin işlənilməsi ilə xarakterizə olunur.

Elmi-tədqiqat fəaliyyətində məhkəmə ekspertizası sahəsində biliklərin inteqrasiyasının əhəmiyyəti məhkəmə ekspertizası ümumi nəzəriyyəsinin sonrakı təkmilləşdirilməsi və inkişafından ibarətdir [11, s. 95-96].

Biliklərin inteqrasiyasının tətbiqinin təşkilati-metodik əhəmiyyəti onun uyğun aralıq vəzifəsinin ayrılması və hərəkətlər alqoritmlərinin qurulması vasitəsilə mürəkkəb texnoloji dövrlərdə eyni bir informasiya daşıyıcılarının tədqiqi zamanı müxtəlif profilli mütəxəssislərin qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyətinin təşkil edilməsini təmin edilməsindən ibarətdir.

Məhkəmə ekspertologiyasının ümumi nəzəriyyəsi əsasında məhkəmə ekspertizaları cinslərinin və növlərinin formalaşması və inkişafı qanunauyğunluqları məsələsi də inteqrativ proseslər nöqtə-nəzərindən xüsusi maraq kəsb edir.

Təkamül nəticəsində məhkəmə ekspertizası

nəzəriyyəsinin – məhkəmə ekspertologiyasının strukturu mürəkkəbləşir: məhkəmə ekspertizalarının yeni cinsləri və növləri yaranır, məhkəmə ekspertizalarının ayrı-ayrı cinslərinin və növlərinin xüsusi nəzəriyyələri formalaşır, yeni tədqiqat obyektləri meydana gəlir, tədqiqatın yeni metodları və metodları yaranır, köhnələri təkmilləşdirilir və s.

Məhkəmə-istintaq təcrübəsinin tələbatları da məhkəmə ekspertizalarının formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Fikrimizcə, məhkəmə ekspertizalarının cinslərinin (növlərinin) genezisinin aşağıdakı qanunauyğunluqlarını ayırmaq olar:

- məhkəmə ekspertizalarının cinslərinin (növlərinin) formalaşması və inkişafının, məhkəmə-istintaq təcrübəsinin tələbatları ilə qarşılıqlı əlaqəsi qanunauyğunluqları;

- elmlərin inteqrasiyası və differensiasiyası prosesində elmi biliklərin inkişafı nəticəsində məhkəmə ekspertizalarının cinslərinin (növlərinin) yaranması qanunauyğunluqları;

- məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin inkişafı nəticəsində məhkəmə ekspertizalarının cinslərinin (növlərinin) formalaşması və inkişafı qanunauyğunluğu.

Elmi biliklərin differensiasiyası qanunauyğunluğu məhkəmə ekspertizalarının təsnifatının dəqiqləşdirilməsinə kömək edir. Bu proseslər məhkəmə ekspertizalarının yeni cinslərinin və növlərinin ayrılmasına, onların sonrakı müstəqil inkişafına kömək edir. Məsələn, keçən əsrin sonlarında mühəndis-texniki ekspertizaların çərçivəsində kompüter-texniki ekspertiza kimi məhkəmə ekspertizası növünün yaranması, yeni obyektlərin yaranması və həll edilən məsələlər dairəsinin genişlənməsi ilə bağlı onların ayrıca sinif kimi formalaşmasına imkan vermişdir. Hazırda artıq proqram-kompüter ekspertizası; aparat-kompüter ekspertizası; kompüter-şəbəkə ekspertizası; informasiya – kompüter ekspertizası kimi yeni dörd cins formalaşmışdır [10].

Qeyd olunanların yekunu olaraq, məhkəmə ekspertizalarının yeni cinslərinin və növlərinin formalaşmasının aşağıdakı mərhələlərdən ibarət alqoritmini vermək olar:

1. Əvvəllər ekspert tədqiqatı obyektı olmamış

yeni obyektin meydana gəlməsi ilə bağlı yeni vəzifələrin qoyuluşu.

2. «Baza elminin» metodlarından və instrumental vasitələrindən istifadə edilməyə cəhd edilir. Onların seçimi və konkret məhkəmə ekspertizalarının ehtiyacları üçün transformasiyası baş verir.

3. Xüsusi ekspert vəzifələri səviyyəsində spesifik vəzifələri həll etmək və yeni obyektləri tədqiq etmək iqtidarında olan mütəxəssislər formalaşması.

4. Yeni obyektlərin yaranması və onların əçətanlığının genişlənməsi ilə zaman keçdikcə bu cür ekspert tədqiqatlarının sayında artım baş verir. Söhbət artıq məhkəmə ekspertizalarının ayrı-ayrı hallarda keçirilməsindən deyil, onların müntəzəm, daimi əsaslarla icraatından gedir. Beləliklə, müstəqil tədqiqat istiqaməti işlənib hazırlanır.

5. Həll edilən vəzifələrin dəqiqləşdirilməsi baş verir, məhkəmə ekspertizasının yeni cinsinin (növlünün) ümumi və tipik vəzifələri müəyyən edilir, məhkəmə ekspertizasının həlli üçün təqdim olunan suallar dairəsi ümumiləşdirilir.

6. Empirik material toplanır və ümumiləşdirilir, ekspert tədqiqatlarının icraatı təcrübəsi formalaşır. Metodiki yanaşmalar işlənib hazırlanır və texnologiyalar təkmilləşdirilir, spesifik ekspert vəzifələrinin həlli üçün tədqiq olunan obyektlərin xüsusiyyətlərini nəzərə alan xüsusi texnika və cihazlar bazası yaradılır, həmçinin tədqiqatların və eksperimentlərin aparılması davam etdirilir [7, s. 172-175].

7. Tədqiqat metodları təkmilləşdirilir, ekspert tədqiqatının obyektləri, vəzifələri, onların həlli üsulları haqqında əsas məlumatların qeydə alındığı tipik tədqiqat metodları işlənib hazırlanır; zəruri avadanlıqlar, metodikalar haqqında məlumatlar şərh olunur.

8. Yeni cins (növl) məhkəmə ekspertizası icraatı zamanı ekspertlərin malik olduğu nəzəri biliklər, metodikalar və ekspert təcrübəsinin həcmi, onun səlahiyyəti müəyyən olunur, ekspert ixtisaslaşması və ixtisasları təsdiq olunur.

9. Məhkəmə ekspertizasının bu cinsinin (növlünün) xüsusi nəzəriyyəsi işlənib hazırlanır. Ekspert tədqiqatının predmeti, obyektləri, ekspert vəzifələri, metodları və tipik metodikaları haqqında bütöv təlim yaradılır. Bu mərhələdə baza anlayışları dəqiqləşdirilir, xüsusi nəzəriyyənin strukturu, ekspert fəaliyyəti üçün onun rolu və əhəmiyyəti müəyyən edilir.

10. Ekspert qarşısında duran tipik vəzifələr və suallar müəyyən edilir.

11. Ekspertizaların təsnifatı sistemində ekspertizaların yeri müəyyən olunur, bəzi hallarda ekspertizaların növ və cins bölgüsü qurulmağa başlayır.

12. Məqsədli tədris proqramları işlənib hazırlanır, xüsusi kurslar təşkil edilir ki, bunlar üzrə də yeni cins (növl) məhkəmə ekspertizalarının aparılmasında səlahiyyətli olan mütəxəssislərin hazırlığı başlayır. Metodiki vəsaitlər, dərsliklər nəşr olunur.

Məhkəmə ekspertizalarının yeni cinslərinin və növlərinin yaranması – uzunmüddətli və mürəkkəb proses olmaqla, bir tərəfdən elm, texnika və texnologiyalarının inkişafından, digər tərəfdən isə – istintaq və məhkəmə təcrübəsindən asılıdır. Məsələn, bu proses qarşıya qoyulan vəzifənin həlli üçün elmdə metodların və vasitələrin olmaması səbəbindən ləngiyə, tormozlana bilər, lakin sonradan elmi kəşflər nəticəsində qeyd olunan metodlar və vasitələr yaranabilir və məhkəmə ekspertizasının yeni cinsinin (növlü) formalaşması davam edə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Ароцкер Л.Е. Сущность криминалистической экспертизы//Криминалистическая экспертиза. М. Изд.: ВШ МООП РСФСР, 1966. Вып.1, 165 с.
2. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. М. Изд.Юрид. лит. 1987, 272 с.
3. Бычкова С.Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы. 1994, 288 с.
4. Гордон Б.Е. Судебная аналитическая химия, ее задачи и перспективы развития.// Материалы Всероссийской научной конференции. М., 1972. Ч.3, с.17.
5. Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений. М. Изд.

Норма, Инфра-М, 1998, 288 с.

6. Корухов Ю.Г. Современные возможности судебных экспертиз // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. М., 1997, с.160-200.

7. Неретина Н.С. О свойствах терминов наименований судебных экспертиз // Материалы 7-й межд.науч.-практ.конф. «Судебная реформа в России: прошлое, настоящее, будущее» (Кутафинские чтения). Кн.2. М.,2015,с.172-175.

8. Поташник Д.П. Криминалистическое автороведение//Криминалистика. Учебник под ред. Н.П.Яблокова. М., 1996, 708 с.

9. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. М., Изд. Право и закон, 1996, с.224.

10. Россинская Е.Р., Усов А.И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. М. Изд. Право и закон, 2001, 416с.

11. Сахнова Т.Э. Интеграция знаний как фактор развития теории и практики судебной экспертизы. Дисс.....к.ю.н. Тула, 2001, 159 с.

12. Толстухина Т.В. Современные тенденции развития судебной экспертизы на основе информационных технологий. Дисс....докт.юрид.наук. М., 1999, 320 с.

13. Усов А.И. Организационные вопросы становления новых родов и видов экспертиза в судебно-экспертных учреждениях Минюста России.//Современное состояние и перспективы развития новых направлений судебных экспертих в России и за рубежом: Материалы межд.науч.-практ. конф. Калининград, 23-24 апреля 2003 г., 3-9 с.

Nail Abbasov

Development Trend of Theoretical Classification of Types of Forensic Examination

The dynamics of changes occurring in the legal field of the Republic, the legal reforms carried out, do not leave an impact on the established judicial and investigative experience. As a result of this, the expectations of forensic expertise are increasing, and new trends of development in this field are felt. The article discusses the scope and nature of the positive trends that have taken place in recent times on the theory of forensic examination, as well as the possibilities of forecasting in this field. The factors of the development of the theory of forensic examination of the processes taking place in this field are analyzed.

Наиль Аббасов

Тенденции развития теоретической классификации видов судебной экспертизы

Динамика изменений, происходящих в правовой сфере республики, проводимые правовые реформы, не оставляют без следа сформированную судебно-следственную практику. В связи с этим повышаются требования к судебной экспертизе, ощущаются новые тенденции развития в этой области. В статье рассматриваются масштабы и характер положительных тенденций, имевших место за последнее время, которые оказали влияние на теорию судебной экспертизы, а также возможности прогнозирования в этой области.